

Dokumentaarisen radioilmaisun mahdollisuudet puheohjelmien äänellisen sisällön kehittäjänä

Janne Vahtola

Suomalaisessa radiokulttuurissa on kahden viimeisen vuosikymmenen aikana tapahtunut merkittäviä muutoksia, jotka ovat näkyneet niin radion tuotantotavoissa kuin yleisön kuuntelutottumuksissakin. Merkittävin muutos lienee lähetysvirran juurtuminen suomalaiseen radiokulttuuriin entisen ohjelmalähtöisen tuotantokulttuurin sijaan. Kuulijan kannalta ero tuntuu eniten tavassa, jolla radiota nykyisin kuunnellaan. Radion äärelle ei istuta varta vasten kuuntelemaan tiettyä ohjelmaa, vaan radion lähetysvirta toimii eräänlaisena äänitaustana kaikelle ihmisen tekemälle toiminnalle. Kuulija voi avata radion milloin vain ja hypätä mukaan tauottomana jatkuvaan lähetysvirtaan. Mikäli musiikki tai juontajan puhe ei miellytä, on helppo vaihtaa eri kanavalle ja kuunnella sieltä tulevaa ohjelmistoa.

Yksittäisen radiotoimittajan kannalta taas muutoksella on ollut valtava vaikutus siihen, miten radiota nykyään tehdään: vanhassa radiokulttuurissa oli erillisiä ohjelmia, joissa myös journalistinen ja tekninen puoli pysyivät erillään. ”Uudessa radiossa” ohjelmavirran etenemisestä vastaa tuotantoryhmä, jonka yhtenä osana toimittaja vastaa omasta vastuualueestaan – niin sisällön kuin tekniikankin puolesta. (Tuohino 2003.) Uudenlainen radiokulttuuri sitoo yksittäisen toimittajan yhä tiukemmin kiinni radiokanavalle luotuun omaan tyyliin, kanavaformaattiin ja kanavasoundiin, joista yksittäisillä toimittajilla on harvoin lupa poiketa. Formaattiradioille luonteenmukainen ohjelmistojen muuttuminen sisällön ja muodon osalta mahdollisimman yhdenmukaiseksi ja tasalaatuiseksi on johtanut myös siihen, että puheen perinteisesti merkittävä asema on vähentynyt musiikin tieltä. (Puro 1999, 180).

Lähetysvirran jonkinlaisena ongelmana useilla radiokanavilla voidaankin pitää edellä mainittua yhdenmukaisuutta ja tasalaatuisuutta; puheen ja soittolistoilta tulevan musiikin vuorottelu on kärjistäen ilmaistuna muuttunut ”loopiksi”, eräänlaiseksi itseään toistavaksi jatkumoksi, joka ei kiinnitä samalla tavalla kuulijan huomiota kuin huolella tehty yksittäinen radio-ohjelma, jossa voidaan hyödyntää myös radion ilmaisullista puolta. Tällä tarkoitan sellaisia äänellisiä

elementtejä ja äänikerronnan kainoja, jotka ovat tuttuja erityisesti radiodokumenteista ja kuunnelmista.

Radion lähetysvirtaa kohtaan esitetyn kritiikin tuloksena aloinkin pohtia, mikä herättäisi radiokuuntelijan pelkän kuulemisen sijaan oikeasti kuuntelemaan, mitä radiosta lähetetään. Vastausta olen lähtenyt hakemaan lähetysvirran sisällä kuuluvista puheohjelmista ja niiden toteuttamistavoista.

PUHEOHJELMAT RADION LÄHETYSVIRRASSA

Radion ja radiokulttuurin perinpohjaista muutosta viime vuosikymmeninä kuvaa osaltaan radio-ohjelma-käsitteen muuttuminen. Ohjelman käsite ei enää ole yksiselitteinen, vaan se on mielletävä varsin sopimuksenvaraiseksi asiaksi. Erityisen ongelmalliseksi ohjelman käsite tulee lähetysvirtamuotoisen radion yhteydessä, jossa esimerkiksi haastattelu tai radioreportaasi voidaan mieltää ikään kuin ohjelmaksi ohjelman sisällä. Juuri tällaisia, lähetysvirran sisällä kuuluvia puheohjelmia ovat tyypillisesti säännöllisin väliajoin lähetettävät uutiset ja uutiskatsaukset sekä jo edellä mainitut haastattelut ja reportaasit. Sitä vastoin sellaiset puhetta sisältävät ohjelmat kuin radiodokumentti ja radiokuunnelma ovat jääneet pienen, marginaalisen kuulijakunnan viihteeksi. Dokumentteja ja kuunnelmia kuullaankin lähinnä Ylen Ykkösen taajuudella. (Ala-Fossi 1999, 179.)

Lähetysvirran sisällä kuultavia lyhyitä puheohjelmia kuullaan erityisesti Yle Radio Suomen maakunnallisilla kanavilla, joissa perinteisesti puheen osuus on ollut suurempaa kuin kaupallisilla radiokanavilla. Osin siitä syystä tutkimuskohteinani ovat olleet Yle Radio Keski-Pohjanmaa ja Yle Oulu Radio, joiden ohjelmistoon on jokaiselle arkipäivälle varattu noin 20 pientä ohjelmapaikkaa. Näistä maakunnallisten toimitusten vastuulla on hieman vajaa puolet. Loput ohjelmat tuotetaan Radio Suomen valtakunnallisessa toimituksessa. Ohjelmapaikkojen kohdalla kuullaan suorina haastatteluja, elämäntapajuttuja ja ajankohtaisreportaaseja, jotka rakentuvat puheesta, haastatteluista, erilaisista tehoste- ja taustäänistä sekä musiikista riippuen siitä, millä tavoin ohjelmat on koostettu. Ohjelmaosuuksien ajallinen kesto on keskimäärin

neljästä kuuteen minuuttia. Nopeasti ajateltuna tällaisen osuuden kesto ei tunnu kovinkaan pitkältä, mutta nopeatempoisessa jatkuvasti eteenpäin vyöryvässä lähetysvirrassa esimerkiksi viisi minuuttia pelkkää hiljaisuutta tuntuu päättymättömän pitkältä ajalta. Juuri tästä syystä onkin tärkeä ajatella, miltä ohjelma kuulostaa: toimiiko ohjelma osana lähetysvirtaa ja toisaalta, nouseeko se sisällöltään ja äänelliseltä ilmaisultaan esille lähetysvirrasta siten, että kuulijaa alkaa kiinnostaa ohjelma ja sen sisältö. Näin ei läheskään aina käy niissä tapauksissa, kun kyseessä on pelkkä haastattelu, jonka taustalla soi äänimatto, jolla puhe saadaan sulautettua lähetysvirtaan. Ohjelma yksinkertaisesti hukkuu lähetysvirran sisään.

Vaikka Yle Radio Keski-Pohjanmaa ja Yle Oulu Radio ovat molemmat osa Yle Radio Suomen kanavatarjontaa, on niiden ohjelmien tuotantotavoissa ja laajemmin koko kanavanasoundissa havaittavissa joitain eroavaisuuksia. Osa eroista selittyy luonnollisesti sillä, että ohjelmista vastaavat eri tekijät. Tämä on luonnollinen asia radiossa, jossa esimerkiksi juontajan äänellä on valtava ilmaisullinen merkitys. Jokainen juontaja on oma persoonallisuutensa, joka tuo radiolähetykseen oman värinsä. (Kujala ym. 1998, 85.) Oudon juontajan kuuleminen radiossa saa myös kanavasoundin kuulostamaan oudolta. Sama pätee myös juttuja ja haastatteluja tekeviin reporttereihin. Varsinaisten ohjelmien eli reportaasien ja haastattelujen kohdalla suurimmat erot liittyvät ohjelmatyyppien painotukseen päivän rotaatiossa. Aamulähetysten haastattelut ovat varsin samankaltaisia; Sekä Oulu Radiossa että Radio Keski-Pohjanmaassa näkyy painotus ajankohtaisiin, suorana haastatteluina tehtäviin ohjelmaosuuksiin. Päivälähetysten kohdalla Radio Keski-Pohjanmaassa on havaittavissa selvää painotusta toimitettuihin, sisällöltään kevyempiin ohjelmiin, joissa ohjelman äänimaisemalla on suurempi rooli kuin perinteisissä haastattelutyypisissä ajankohtaisohjelmissä. Näillä ohjelmilla pyritään poikkeamaan tasaisesta lähetysvirrasta sekä tuomaan poikkeava elementti, joka herättää kuulijan kuuntelemaan lähetystä. (Leppänen 2005). Oulu Radiossa taas päivälähetystä jatketaan suoriin haastatteluihin perustuvilla ajankohtaisohjelmilla.

Radio Keski-Pohjanmaan ja Oulu Radion välillä on myös pieniä eroja suorana tehtävien ja toimitettujen radio-ohjelmien määrässä. Molemmista radioissa suorina haastatteluja tehdään enemmän kuin toimitettuja reportaseja. Tämä johtuu ennen kaikkea kustannussyistä: Ylen maakuntaradioiden ohjelma-aika on kasvanut vuoden 2003 jälkeen, kun samaan aikaan

henkilökunnan määrä päivittäistoimituksessa on pysynyt samana. (Rossi 2005.) Tästä huolimatta Radio Keski-Pohjanmaassa on edelleen pyritty tuottamaan myös leikkausyksikössä rakennettuja, niin sanottuja radionomaisia ohjelmia, joissa myös äänikerronnan merkitys korostuu.

Radionomaisuus ei sulje kuitenkaan pois suorana tehtäviä haastatteluja; suorassa haastattelutilanteessa syntyvät autenttiset äänet toimivat yhtä lailla dramaturgisina elementteinä kuin leikkausyksikössä rakennettu äänimaisema, mikäli haastattelutilanne on sopiva. (Leppänen 2005.) Suoraa haastattelua tehtäessä tulisikin ottaa huomioon haastattelun vieminen äänettömästä studiosta haastattelun aiheeseen sopivaan ympäristöön sellaisen äänimaiseman keskelle, joka tukee ohjelman muuta sisältöä. Aina tulee kuitenkin ottaa huomioon myös suoran haastattelun yllätyksellisyys. Ympäriällä voi tapahtua jotain, mitä toimittaja ei ole voinut ennakoida. Yllättävät tilanteet voivat pilata haastattelun, mutta yhtä lailla ne voivat tuoda siihen uuden, (äänellisesti) mielenkiintoisen elementin. Toimitetun ohjelman etuna on aina kuitenkin äänimateriaalin hallittu käyttö, ohjelman niin sanottu kokoaminen palasista, jolloin sen dramaturginen rakenne pystytään rakentamaan etukäteen halutulla ja näkökulmaan sopivalla tavalla.

DOKUMENTAARINEN RADIOILMAISU RADION AJANKOHTAISTYÖSSÄ

Radion yhtenä vahvuutena voidaan pitää radion niin sanottua kaksoisluonnetta. Radio on yhtä aikaa sekä joukkoviestin että ilmaisuväline. Radion ilmaisullinen puoli tulee erityisesti esille radiodokumenteissa ja kuunnelmissa, joukkoviestimeksi se mielletään yleensä päivittäisessä radiokuuntelussa ja erityisesti lähetysvirtaa kuunnellessa. Nämä kaksi ominaisuutta ovat kuitenkin yhdistettävissä etenkin sellaisissa ohjelmissa, joissa ajankohtaisia asioita käsitellään draaman rakennetta hyväksikäyttäen. Television puolella dramaturgian hyödyntäminen uutis- ja ajankohtaisohjelmissa on viety niin pitkälle, että ohjelmista rakennetaan katsojia houkuttelevia draamoja. Vaikka uutisten sisällöt ja suhde todellisuuteen erottavat ne television viihdeohjelmista omaksi genrekseen, niiden kerrontafunktiot eivät aina suinkaan eroa fiktiivisen tarinan kertomisesta (Herkman 2001, 142.) Television uutisjuttua leikattaessa draaman kaarta voidaan kehittää erityisesti monipuolisilla kuvilla sekä kuvakoon ja kuvakulman vaihteluilla.

Vastaavasti printtimedian puolella keino lisätä uutisen tai jutun koskettavuutta on käyttää dramaattista ja selkeää kuvitusta. (Sipola 1998, 91.)

Radiossa kuvituksen tilalla voidaan käyttää monipuolista äänimaisemaa ja tuoda sitä kautta juttuun mukaan koskettavuutta. Esimerkkinä edellä mainitusta voitaisiin pitää ajankohtaisreportaasia, jossa puhutaan lapsiperheiden päivähoito-oikeuden karsimista. Ohjelmassa kuullaan ensin kansanedustajan kommentti aiheesta. Sen jälkeen kuullaan lyhyt nauhalle tehty osuus, jossa pienten lasten äiti kertoo omia tuntemuksiaan päivähoito-oikeuksien karsimisesta. Äidin puheen lomasta kuuluu lasten ääniä, ja johonkin kohtaan haastattelua on jälkikäteen leikattu osuus, jossa äiti leikkii ja juttelee pienten lastensa kanssa. Jo näin pienillä asioilla saadaan luotua ohjelmaan jännitettä ja koskettavuutta. Juuri edellä mainitun kaltaiset lasten äänet vastaavat radiossa sitä, mikä printtimediassa toteutetaan kuvien avulla. Näin rakennetun ohjelman sisältö kuulostaa paljon rikkaammalta kuin pelkkä studiossa tehty äidin ja kansanedustajan haastattelu aiheesta.

Vielä pidemmälle ohjelmien dramaturgisessa ja äänellisessä toteutuksessa päästään, kun tunnetaan draaman rakenne ja hallitaan äänikerronnan peruselementtien käyttö. Lyhyesti lueteltuna äänikerronnan elementit ovat: *1) Puhe, 2) Musiikki, 3) Muut tausta- ja tehosteäänet 4), Hiljaisuus*. Draaman klassisen rakenne taas yksinkertaisimmillaan koostuu kolmesta osasta, jotka ovat: *1) Viritys, 2) Kohtaaminen, 3) Ratkaisu*. Tätä antiikin filosofin Aristoteleen esittelemää klassisen draaman mallia on myöhemmin sovellettu ja jalostettu muihin draaman malleihin, jotka noudattavat samaa edellä esitettyä kaavaa, mutta sisältävät yksityiskohtaisemman jaottelun. Kaikissa klassiseen draamaan perustuvissa malleissa toiminta perustuu lähtökohtaisesti ristiriidalle (Karisto – Leppänen 1997, 59–60).

Radiodokumenttien ja etenkin radiokuunnelmien klassisen draaman malli on varsin helposti sovellettavissa, koska näistä löytyy yleensä tarina, jonka jännite syntyy olemassa olevasta ristiriidasta. Radion ajankohtaisohjelman osalta tilanne on yleensä hieman mutkikkaampi, koska ajankohtaisohjelmasta puuttuu varsinainen juoni. Joka tapauksessa radio-ohjelmasta voidaan löytää aina jotain, mitä löytyy myös draaman eri vaiheista. Yleensä tämä liittyy konfliktiin, kuten aiemmin esimerkkinä käytetyssä radio-ohjelmassa lapsiperheiden päivähoito-oikeuksien

karsimisesta, jossa vastakkaisina voimina ovat ”uhri” eli lapsiperheen äiti sekä ”tekijä” eli karsimispäätöksestä vastuussa oleva poliitikko. Konfliktia voidaan korostaa ja kehittää leikkaamalla ohjelmassa esiintyvien henkilöiden kommentit voima–vastavoima-pariksi, jossa ensimmäinen henkilö esittää väitteen, jonka jälkeen toinen henkilö esittää päinvastaisen väitteen. Pelkän puheen sijaan ristiriita voi esiintyä myös toiminnan tasolla siten, että voima–vastavoima-parin toisena osapuolena kuullaan jonkin henkilön kuvaus toiminnasta, mikä on ristiriidassa taustalla kuultavan kyseisen toiminnan kanssa. Tällaisessa draamallisen aineksen rakentamisessa tausta- ja tehosteäänien käytön hallitsemisella on valtava merkitys; mitä äänillä halutaankaan missäkin yhteydessä kertoa. Yksi draaman rakenteessa hyödynnettävä äänikerronnan elementti voi olla myös musiikki, mutta etenkin radiossa musiikin käyttöön sisältyy myös vaaransa: musiikilla saatetaan turhaan alleviivata jo muutenkin ilmi tulleita asioita. Erityisesti laulunsanoihin perustuvissa musiikkivalinnoissa kannattaa välttää kuluneita kliseitä, joista hyvänä esimerkkinä lienee Georg Malmstenin sävellys ”Mikki Hiiri merihädässä” meripelastusta käsittelevän radio-ohjelman yhteydessä.

Radio-ohjelma ei läheskään aina kuitenkaan perustu olemassa olevalle ristiriidalle. Yhtä lailla radio-ohjelman funktiona voi olla jonkin asian esitleminen tai yksipuolinen kannanotto, jolloin niin sanottua vastavoimaa ei ole. Tästä huolimatta ohjelmassa voidaan käyttää edellä mainitun voima–vastavoima-parin kaltaista draamallista kerrontaa ja kehittelyä. Ristiriidan sijaan kyse on tässä tapauksesta vertailevasta kerronnasta (Karisto-Leppänen 1997, 62). Esimerkkinä tällaisesta kerronnasta voidaan ajatella radio-ohjelmaa, jossa käsitellään rattijuoppoutta ja ennen kaikkea yleistä suhtautumista rattijuoppouteen. Kukaan tuskin voi väittää suhtautuvansa kyseiseen ilmiöön positiivisesti, eli ohjelmassa ei ole kuin yksi näkökulma, jolle ei löydy vastavoimaa. Ohjelma voidaan rakentaa kuitenkin tutkijan, siis alan asiantuntijan, kommenttien ja tavallisten kadunihmisten kommenttien varaan siten, että tutkija esittää väitteen, jonka tavallinen kadulla haastateltu ihminen vahvistaa. Draamallista kerrontaa korostavat myös haastattelujen erilaiset äänelliset ympäristöt: asiantuntijakomentit voidaan tehdä usein puhelinhaastatteluina, katuhaastattelun taustalla taas kuuluu liikenteen ääniä, joka osaltaan selventää kuulijalle, että kyse on ”tavallisten ihmisten” kommenteista. Luonnollisesti erilaiset äänelliset ympäristöt tuovat ohjelmaan vaihtelua ja jännitettä puhtaasti akustisessakin mielessä.

On helpompi luetteloida niitä asioita, joita radio-ohjelmasta dramaturgisessa mielessä puuttuu, kuin yrittää löytää sille luonteenomaisia piirteitä. Siksi ei voida esittää yhtä mallia, kuinka radio-ohjelma saadaan dramaturgisesti toimimaan. Radio-ohjelmallakin on kuitenkin alku ja loppu, ja väliin on pyrittävä saamaan jännite, joka kantaa ohjelmaa ja pitää kuulijan mielenkiintoa yllä. Siksi voidaankin tapauskohtaisesti tarkastella draaman rakenteen eri osia ja pohtia, miten äänikerronnalla voitaisiin tuoda ohjelmaan draamallisia elementtejä ja siten tuoda esille aiheeseen liittyvää dramatiikkaa tai koskettavuutta. Nykyisiä radiokanavia kuunnellessa niin sanottua draaman kaarta ei puheohjelmista juurikaan löydy. Toimittajan ei tarvitsisi kuitenkaan olla dramaturgi, jotta hän saisi ohjelmiin lisää kiinnostavuutta äänellisen sisällön ja luovan äänen käytön kautta. Tähän riittää haastattelun hyvä etukäteissuunnittelu, akustiselta ääniympäristöltään sopiva haastattelupaikka sekä tarvittaessa hieman aikaa työstää ohjelman rakennetta leikkausyksikössä.

Tullaanko esimerkiksi Radio Suomessa sitten missään vaiheessa järjestelmällisesti ohjaamaan puhetta sisältäviä ohjelmia dokumentaarisen radioilmaisun suuntaan? Yleisradiossa kuitenkin tehdään muutoksia ohjelmistoon sen mukaan, mitä pidetään ajan hengessä tarpeellisena. Viimeisin muutos Yle Radio Suomessa ollut tammikuussa 2006, jolloin maakuntaradion ohjelma-aikoja sekä tuotantotapaa muutettiin. Vuoden 2006 alusta lähetyksiä on tehty tiimeittäin, ja esimerkiksi sama aamutiimi hoitaa jatkuvasti aamulähetykset. (Sirviö 2005). Muutos on ollut kiinteästi kytköksissä säästötoimiin, joita Yleisradio on joutunut tekemään vähentämällä muun muassa henkilöstöään maakuntatoimituksista. Käytännössä ohjelmaa maakuntaradioissa tehdään siis vähemmällä väellä kuin aiempina vuosina. Lähetysvirran ja luovan äänenkäytön yhteensovittaminen radion puheohjelmissa näyttää siis nykyisessä tilanteessa entistä haastavammalta tehtävältä.

LÄHTEET:

Ala-Fossi, Marko 1999. *Tähden kylmä loiste, Radio Novan markkinoille tulon vaikutus Suomen kaupallisten paikallisradioiden toimintaan*. Tampereen yliopisto. Tiedotusopin laitos: Tampere.

Herkman, Juha 2001. *Audiovisuaalinen mediakulttuuri*. Vastapaino: Tampere

Karisto, Hannu & Leppänen Airi 1997. *Todellisia tarinoita, radiodokumentin tekeminen*. Edita: Helsinki

Kujala, Tapio & Lahti, Jari & Tamminen Heikki 1998. *Radiotyön perusteet*. Tammer-Paino Oy: Tampere.

Puro, Jukka-Pekka 1999. Puhe digitaalisessa (radio)maailmassa. Teoksessa *Uusi media ja arkielämä*, 178–191. Gummerus: Helsinki.

Sipola, Simo 1998. Lisää koskettavuutta – miten käy uutisen? Teoksessa *Journalismia! Journalismia?* 83–98. WSOY: Juva

Sirviö, Ari-Pekka 2005. Lisää töitä vähemmällä väellä. Päättä ei kuitenkaan hakata seinään. *Liiton arkki (RTTL:n jäsenlehti) 5/2005*, 12–13.

Haastattelut:

Leppänen, Anssi 2005. Keskustelu Anssi Leppäsen kanssa Kokkolassa 23.2.2005.

Rossi, Jukka 2005. Keskustelu Jukka Rossin kanssa Oulussa 5.3.2005.